

Тодосієнко А. О.,

старший викладач кафедри кримінального права і процесу
Юридичного інституту Національного авіаційного університету

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИСТОСТІ, ЩО СТАЛА НА ШЛЯХ ЕКСТРЕМІЗМУ

Анотація. У статті розглядається актуальне питання, пов'язане з аналізом сучасного екстремізму та кримінологічної характеристики особистості, що стала на цей шлях. Розкривається сутність кримінологіко-психологічних типів осіб-екстремістів та оцінка їх діяльності. Надаються окремі пропозиції щодо удосконалення шляхів протидії вітчизняному екстремізму та глибшому розумінню особи, яка втягнута в цей злочинний процес.

Ключові слова: екстремізм, особа екстреміста, молодіжні екстремістські організації (угруповання), кримінологіко-психологічні типи екстремістів.

Постановка проблеми. У зв'язку із складною економічною та політичною ситуацією в державі зростає рівень злочинності та правопорушень, а також виникають нові, ще не визначені законодавством України їх види. Одним з таких правопорушень є екстремістські прояви, які в Україні останнім часом стають дедалі частішими.

Особлива небезпека сучасного екстремізму полягає в тому, що діяльність екстремістських організацій (угруповань) нерідко спрямована на підірвання основ конституційного ладу і безпеки держави; порушення її територіальної цілісності; дестабілізацію соціально-політичної ситуації; приниження людської і національної гідності; розпалювання соціальної, расової, національної, релігійної ненависті або ворожнечі; порушення прав і свобод громадян; нанесення шкоди основним цінностям українського демократичного суспільства. Крім того, дане правопорушення має негативний вплив, який проявляється не тільки в залученні певної групи осіб у злочинну екстремістську діяльність, але і в ганебному ставленні до людини та формуванні в неї морально й світоглядно дезорієнтованої особистості. А для того, щоб вести правильну і ефективну протидію сучасному екстремізму, необхідно спочатку розібратися в проблематиці екстремізму та приділити увагу кримінологічній характеристиці особистостей, що стали на цей шлях злочинної діяльності, дослідити їх внутрішнє сприйняття світу; морально-психологічні та особистісні властивості та якості; особливості формування цих властивостей в процесі життєдіяльності; розкрити умови та фактори, що вплинули на осіб, які стали на шлях екстремізму.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідження основних засад цього питання знайшло відображення у наукових працях А. Верховського, Л. Гудкова, Л. Дробіжева, А. Кельберга, Ю. Левади, О. Осіпова, Е. Паїна, Н. Паніной, Р. Халілева та ін.

Метою статті є аналіз питання кримінологічної характеристики особистості, що стала на шлях екстремістської діяльності та значимості цих даних для вироблення засад протидії таким кримінальним правопорушенням.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі **задачі:**

– відобразити окремі наукові позиції вітчизняних кримінологів у питанні неформальної екстремістської діяльності із залученням молодіжних груп;

– проаналізувати зміст кримінологічної характеристики особистостей, що стали на шлях протиправної екстремістської діяльності;

– удосконалити існуючі наукові підходи та практичні рекомендації у питанні кримінологічної характеристики особистостей, що діють в екстремістських організаціях, формуваннях (угрупованнях).

Виклад основного матеріалу. Особливості дослідження особистості екстреміста пов'язані з тим, що в основному екстремістські злочини вчиняються людьми молодого віку та неповнолітніми. Це можна пояснити тим, що саме молодим індивідуумам притаманні радикалізм у поглядах і оцінках, а також максималізм у неприйнятті існуючих, на їх погляд, несправедливостей, що відбуваються в суспільстві. З іншого боку, молодь більш схильна до надмірного впливу з боку ідеологів різного змісту екстремістських навчань, особливо, коли подібна ідеологія спирається на патріотичні настрої чи релігійні почуття людей [1, с. 254].

Екстремізм, здебільшого, в своїй основі має власну ідеологію. Ознаки екстремізму містять тільки такі ідеологічні засади, які засновані на утвердженні винятковості, переваги або неповноцінності людини на ґрунті соціальної, расової, національної, релігійної або мовної приналежності. Не винятком може бути особливе ставлення до релігії, а також ідеї: політичної, ідеологічної, расової, національної чи релігійної та ненависті чи ворожнечі відносно якої-небудь соціальної групи. Всі ці елементи екстремістської поведінки молоді формуються на тлі деформації соціального і культурного життя суспільства. Як наголошувалося вище, сучасній молоді властива психологія максималізму, що в умовах гострої соціальної кризи є підґрунтям для проявів агресивності та екстремізму. Молодіжна злочинність та злочинність неповнолітніх завжди викликала занепокоєння для будь-якого суспільства, держави й України зокрема. Особливе місце в дослідженні цієї категорії злочинності посідає протиправна діяльність молодіжного середовища, що пов'язана з екстремістською діяльністю, а тому існує безліч причин виникнення саме такого явища. Основними з них є: зниження рівня життя значної частини населення; зміна звичного укладу життя і морально-ціннісних орієнтацій; погіршення психологічного клімату в сім'ї та ослаблення її виховних можливостей; конфлікти в сім'ї й стосунках з однолітками; економічна криза в державі; криміналізація масової культури; соціокультурний дефіцит; посилення агресії серед підлітків; недостатня ефективність системи виховного впливу на осіб, не пристосованих до життя в суспільному середовищі; кримінальне середовище спілкування; неадекватне сприйняття педагогічних впливів; деформація системи цінностей; відсутність життєвих планів на майбутнє; недостатність дієвих механізмів соціальної профілактики проявів екстремізму; низька результативність роботи в напрямі профілактики злочинів неповнолітніх; практична відсутність спеціальних кадрів та конкретних методів і засобів профілактики та реабілітації підлітків, які вчинили раніше злочинні діяння тощо.

На думку Ю. Р. Вишневецького та В. Т. Шапка, існує деяка подвійність в молодіжній свідомості, яка лежить в основі динаміки ціннісних орієнтацій, де на тлі традиційних цінностей посилюються індивідуалістичні установки, прагнення до самостійності, автономності та незалежності [2, с. 27].

Молодіжний екстремізм зазвичай починається з прояву зневаги до діючих у суспільстві правил і норм поведінки або в їх запереченні. Спочатку з'являються хуліганські дії, які поєднуються із злочинними витівками, а вже потім вони стають основою для проявів екстремістської спрямованості певної групи молоді. Одночасно відсутність чітких політичних орієнтацій молоді посилює політичну напруженість, нестабільність і породжує потенційну небезпеку залучення більшості з них в злочинну екстремістську діяльність.

Переважно основою для формування молодіжних неформальних об'єднань екстремістської спрямованості є: відсутність позитивних ідеалів та забезпеченості трудової зайнятості; невіра у власні сили та можливості; озлобленість, агресивність, почуття безвиході та спрямованість дій виключно на особисте благополуччя.

Аналізуючи кримінологічну характеристику особи (осіб) екстреміста, неможливо обійтися без визначення кримінологічно-психологічних типів такої категорії індивідуумів. Залежно від виконуваної ролі і займаного місця в ієрархії екстремістського руху науковці виділяють чотири основні кримінологічно-психологічних типи таких осіб:

- рядовий екстреміст-виконавець (особа, яка віддана екстремістським ідеям і безпосередньо бере участь у екстремістських акціях);

- лідер (ватажок) екстремістської організації (угруповання) чи екстремістського співтовариства (особа, яка виконує управлінські, організаційно-технічні функції в екстремістській організації (угрупованні) або екстремістський співтоваристві і безпосередньо координує діяльність рядових екстремістів-виконавців);

- найближчі ідейні соратники (сподвижники) вождя-ідеолога (екстреміста-ідеолога) – це найбільш віддані й наближені до вождя служителі «високої» ідеї, що сприяють йому у всьому і користуються його особистою довірою;

- вождь-ідеолог (екстреміст-ідеолог) – ідейний натхненник, проповідник екстремізму [3, с. 54].

Для більш кращого сприйняття цих типів осіб, які займаються екстремістською діяльністю, розпочнемо кримінологічну характеристику у зворотному напрямі.

Найбільш небезпечним кримінологічно-психологічним типом екстремістів є вождь-ідеолог (екстреміст-ідеолог). Людина, як правило, зріла, має життєвий і практичний досвід, вищу чи середню спеціальну освіту, але з певних причин (соціальних, культурних, сімейних, побутових, релігійних тощо) стала на шлях екстремізму. Саме ця особа розробляє соціальні, філософські, релігійні та інші обґрунтування екстремізму й проводить ідеологічну обробку діючих і майбутніх рядових екстремістів-виконавців. Як правило, вождь-ідеолог особисто не бере участі у проведенні екстремістських акцій. Він лише активно спонукає пересічних екстремістів-виконавців до їх вчинення, контролює увесь процес екстремістських «вилазок», аналізує їх результати та дає вказівки і робить висновки щодо подальшої екстремістської діяльності.

У вождів-ідеологів екстремістського руху завжди є ідейні соратники, які наближені до вождя (вождів) і служать його «високим», фанатичним ідеям, що сповідаються її керівником-екстремістом. Вони всіляко сприяють вождю-ідеологу екстремістського руху і користуються його особистою дові-

рою. Ідейними соратниками (ідеологами) екстремістського руху стають особи, що досягли більш зрілого віку – від 35 до 45 років, але у них раніше відбулося розмежування повноважень (ролей і функцій) від організатора до одного з учнів чи сподвижників, які в подальшому перебрали на себе повноваження ідеолога, залишивши за своїм ідейним вчителем лише образ живого символу [1, с. 255].

Для ідейних соратників, в тому числі найближчих до **вождів-ідеологів**, характерні досить сильні екстремістсько-емоційні переживання за результативність сформованої в їх уяві ідеалізованої чи нав'язливої ідеї. Завдання, що ставиться перед вождями-ідеологами, полягає в наданні стабільного, потужного емоційно-ідеологічного впливу на лідерів (ватажків) екстремістських організацій або угруповань, а також рядових членів-виконавців (екстремістів-виконавців). Характерною рисою як для ідейних соратників вождів-ідеологів є зневага чужим життям, причому однаковою мірою, як ворогів, так і прихильників екстремізму. Ніхто з них не поспішає особисто брати участь в реалізації задуму екстремістської акції [4, с. 76], вони намагаються лише виконувати функції координування та контролю за тим, що відбувається.

Ключовою фігурою у екстремістських організаціях (угрупованнях) чи екстремістських співтовариствах є їх лідери (ватажок) ватажки. Це ті особи (особа), які виконують «високу місію», довірену їм вождем-ідеологом та найближчими до нього ідейними соратниками з виконання управлінської, організаційно-технічної функції в екстремістських колективах і безпосередньо координують діяльність усіх рядових членів-екстремістів, які виконують їх злочинні накази. Ватажками екстремістських організацій, зазвичай, стають особи віком від 30 до 40 років із власно сформованими поглядами на життя. Нерідко лідерами (ватажками) неформальних молодіжних екстремістських організацій (угруповань) стають особи жіночої статі, які, перебуваючи під впливом старших екстремістів, пов'язують своє життя з протиправною діяльністю, результатом якої є кримінальне покарання.

Відносно освіти, то такі особи мають або ж середню спеціальну, або ж вищу освіту, гуманітарну, юридичну, військову тощо. Тобто, – це люди, які розуміються на основах психології, пропаганди, володіння навичками конспірації, стрільби зі зброї, підривної діяльності та умінням маніпулювати масами. Такі особи-екстремісти завжди пам'ятають і піклуються про власне здоров'я і безпеку. Це підтверджується, наприклад, рівнем вболівання за результативність висуваної та розвинутої ідеології в ієрархії екстремістського руху. Для вождів-ідеологів екстремістського руху та найближчих ідейних соратників завжди існує великий ризик виникнення психічних розладів здоров'я чи хронічних захворювань. Натомість лідери, ватажки екстремістських організацій можуть взагалі не відчувати в собі специфічних фанатичних емоцій, а також можуть імітувати їх або виявляти чи випробовувати їх на досить низькому рівні.

Основним фігурантом, на якого покладається реалізація задумів і планів екстремістських ідей, є рядовий екстреміст-виконавець – молода особа, яка окрім відданості «високим» ідеям, бере безпосередньо активну участь у проведенні екстремістських акцій. Слід зазначити, що в основному рядовими екстремістами стають особи чоловічої статі, хоча не винятком є й дівчата. Вік таких осіб коливається в межах від 14 до 30 років. Певну частку з них навіть складають неповнолітні особи від 14 до 18 років. Цікавим фактом є те, що, коли молодий екстреміст, стаючи більш дорослим, не відходить від радикальних поглядів певного сформованого угрупован-

ня, то у подальшому в нього з'являється ще одна характерна риса – це порушення або ж повний розпад сімейно-побутових зв'язків і подружніх відносин. Такі особистості стають агресивнішими в своїх діях, що становить загрозу сім'ї, рідні, оточуючим їх людям та соціуму у цілому.

Досліджуючи означену вище та іншу категорію осіб, що стали на шлях злочинної діяльності, наука кримінологія робить наступний їх розподіл за певними групами ознак: 1) соціально-демографічні; 2) кримінально-правові; 3) за характером різних сфер життєдіяльності та соціальних зв'язків; 4) за суттю моральних якостей; 5) за психологічними ознаками; 6) за фізико-біологічними характеристиками. Практично всі ці ознаки знаходять відображення саме у молодіжному екстремізмі, що засвідчує вітчизняна практика розслідування такої категорії злочинів. Дані розслідуваних кримінальних правопорушень щодо вчинених злочинів екстремістської спрямованості засвідчують, що у зазначеній діяльності беруть участь як фізично здорові (в тому числі ті, які активно займаються різними видами спорту), так і психічно осудні особи, що мають певні морально-психологічні відхилення від норми (девіантну поведінку).

Щодо рівня освіти екстремістів, то учасниками неформальних молодіжних екстремістських організацій (угруповань) виступають особи з добутою середньою спеціальною, іноді з вищою освітою. Відрізняються вони від інших пересічних людей своєю прихильністю до расистської ідеології, жорстокості, нетерпимості та ненависті до оточуючого світу чи соціуму, в якому вони перебувають.

На думку частини кримінологів, найбільш притаманними психологічними якостями екстреміста є:

1) затята відданість будь-якої ідеології аж до фанатизму чи групового нарцисизму, що припускає наявність нарцисичного радикала в структурі екстремістського угруповання;

2) екстремальність діяльності та її групоцентричний характер, що припускає перевагу групової ідентичності над самоідентичністю і слабе вираження останньої;

3) орієнтація на насильство і залякування, яка передбачає наявність чітко вираженого параноїчного радикала в окремо взятій структурі екстремістського угруповання [4, с. 28].

На наш погляд, до названого вище слід було б віднести ще й психофізичні властивості екстреміста, що діє в структурі формування чи окремого угруповання, його агресивності, страх, схильності до суїцидальної поведінки чи нанесення фізичної шкоди самому собі. Саме агресивність є найбільш поширеною загально небезпечною властивістю особи екстреміста, хоча вона характеризує ознаку слабкості, а не сили людини. Агресивний той, хто боїться, що при закономірному розвитку подій потерпить власну поразку. Зауважимо, що агресивність екстреміста може бути спрямована не тільки відносно себе, а й оточуючих, які не поділяють його екстремістських ідей та поглядів. Тобто, у особи екстреміста формуються специфічні морально-психологічні та духовно-моральні цінності, а також особливий стиль поведінки, який характеризується крайньою нетерпимістю до інших поглядів людей [5, с. 76]. У цьому контексті варто додати ще й агресивно-жорстокий характер злочинів екстремістської спрямованості, викликаний наявністю виявлення в екстремістів психопатологічних відхилень через стабільну пристрасть чи повну залежність особи до вживання рідинних спиртних напоїв, наркотичних засобів, психотропних речовин та прекурсорів до них, реагентів, токсинів, що спричиняє отруєння, тимчасове блокування або ж параліч нервової системи й негативно, шкідливо і навіть небезпечно впливає на процеси її життєдіяльності. Дійсно, в екстреміст-

ському середовищі не винятком можуть бути особи, які мають усталені психічні розлади здоров'я, в тому числі, пов'язані з активним вживанням різного змісту нервово-паралітичних, сильнодіючих лікарських засобів та так званих седативних препаратів, нейролептиків тощо. Такий стан особи екстреміста збуджує її нервову систему і людина імпульсивно реагує на все, що її оточує. Тобто, в неї підривається внутрішній фізіологічний стан і виникають різні емоційно-психічні прояви: агресивність, жорстокість, холонокровність, мстивість, зухвалість, садизм, розважливості, замкнутість, підвищена імпульсивність поведінки, винятковий цинізм, егоїзм і максималізм, страх, озлобленість, невірноваженість, низька мотивація до досягнень, зниження оптимізму в ставленні до життя як найвищої цінності людини, ненависть і гнів по відношенню до людей, що не поділяють екстремістських ідей, які виступають як «вороги» (людиноненависництво), і до «несправедливої» дійсності та існуючого світу, байдужість, презирство і нездатність до співчуття людям, відсутність цінності життя, здоров'я та гідності людини, відчуженість від суспільства та його цінностей, відмова від загальноприйнятих у суспільстві соціально-правових норм, втрата міжособистісних контактів з соціумом, підміна цінностей, самовиправдання вчинених ним екстремістських дій, сліпа віра в правоту своєї екстремістської ідеології, постійна готовність до самопожертви, схильність до суїцидальної поведінки і нанесення фізичної шкоди самому собі, фанатизм, прагнення до самоствердження і завоювання авторитету (насамперед у екстремістської середовищі), крайня нетерпимість до інакомислення, чужої культури, вірувань і поглядів, схильність до конфліктності, екстремальних ситуацій, гострих переживань, непередбачуваним діям, підвищеному ризику поведінки, знущальним діям, насильству, демонстрації своєї сили, наведенню страху на оточуючих, фізичного знищення «ворогів», потреба в систематичному переживанні сильних афективних станів (вони дозволяють екстремістові тимчасово знизити напруженість емоційного переживання), любов до самого себе як правдивому носію і сповідникові вищої істини екстремістської ідеї тощо [6, с. 34-35]. Хоча для рядових екстремістів-виконавців сильні фанатичні емоції є епізодичним короточасним сплеском, спровокованим вождями-ідеологами або надзвичайними обставинами. Саме це і допомагає їм уникнути небезпеки серйозних психічних відхилень від норми (девіантної поведінки), однак в момент переживання екстремістського афекту маси рядових екстремістів-виконавців тимчасово стають психічно невірноваженими і внутрішньо готовими на вчинення важко передбачуваних або взагалі непередбачуваних злочинних діянь.

Висновки. Узагальнюючи викладене вище, можемо зробити висновок:

1. Екстремізм – це антисоціальне явище, що породжує собою зло та різні форми негативних проявів у суспільстві і підриває стабільність розвитку держави та безпеку життя людей.

2. Сучасний екстремізм побудований на втягуванні в екстремістські організації (угруповання) чи екстремістські співтовариства молодих людей, які просякли навіяними ідеями вождів-екстремістів, їх ідейними соратниками та лідерами-ватажками цих утворень, не до кінця розуміючи наслідки такої злочинної діяльності для них і суспільства в цілому.

3. Кримінологічна характеристика особистостей екстремістів дає можливість більш глибоко розібратися в проблематиці сучасного екстремізму та виробити засади протидії цього напрямку злочинної діяльності з метою неприпустимості крайніх проявів осіб, що стали на цей шлях антисоціальної поведінки.

Література:

1. Ахьядов Э. С. Криминологическая характеристика личности молодежного экстремиста / Э. С. Ахьядов // Молодой ученый. – 2013. – № 1. – С. 254-256.
2. Вишневецкий Ю. Р. Парадоксальный молодой человек / Ю. Р. Вишневецкий, В. Т. Шапко // Социс. – 2006. – № 6. – С. 26-35.
3. Мусаелян М. Ф. О личности экстремиста / М. Ф. Мусаелян // Военно-юридический журнал. – 2010. – № 2. – С. 54.
4. Юрасова Е. Н. Психологические особенности лиц, склонных к экстремизму, терроризму и ксенофобии / Е. Н. Юрасова // Юридическая психология. – 2008. – № 4. – С. 28.
5. Бидова Б. Б. Специально-криминологическое противодействие молодежному экстремизму / Б. Б. Бидова // Актуальные вопросы юридических наук. – 2012. – № 8. – С. 76.
6. Фридинский С. Н. Личность экстремиста // С.Н. Фридинский / Юридическое образование и наука. – 2011. – № 4. – С. 33-37.

Тодосиенко А. А. Криминологическая характеристика личности, ставшей на путь экстремизма

Аннотация. В статье рассматривается актуальный вопрос, связанный с анализом современного экстремизма и криминологической характеристики личности, ставшей на этот путь. Раскрывается сущность криминологи-

психологических типов лиц-экстремистов и оценка их деятельности. Предлагаются отдельные предложения по совершенствованию путей противодействия отечественному экстремизму и более глубокому пониманию личности, втянутой в этот преступный процесс.

Ключевые слова: экстремизм, личность экстремиста, молодежные экстремистские организации (группировки), криминологическо-психологические типы экстремистов.

Todosiyenko A. Criminological characteristics of the individual, on the path of extremism

Summary. The article deals with topical issues related to the analysis of contemporary criminological characteristics of extremism and personality that was on it. Essence psychological types of people extremists and evaluation of their activities. Provides some suggestions for improving methods of combating domestic extremism and better understanding of the person who involved in this criminal process.

Key words: extremism, extremist person, extremist youth organizations (groups), psychological types extremists.